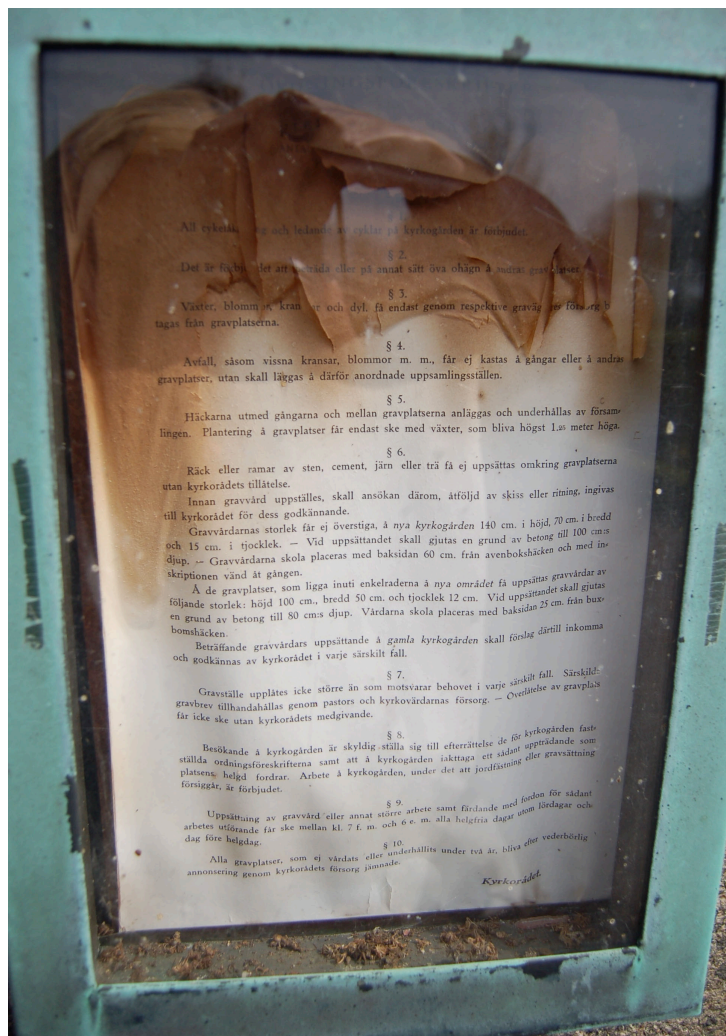

Levande skyltar efter döden

– Informationstavlor vid begravningsplatser

Keeping Signs Updated. Information Boards in Cemeteries

Helene Båtshake

Levande skyltar efter döden – Informationsskyltar vid begravningsplatser

Keeping Signs Updated. Information Boards in Cemeteries

Helene Båtshake

Handledare: Angela Sandell, Movium, SLU, Alnarp

Examinator: Anders Kristoffersson, SLU, Landskapsutveckling

Omfattning: 15 hp

Nivå och fördjupning: G2E

Kurstitel: Examensarbete för landskapsingenjörer

Kurskod: EX0361

Program/utbildning: Landskapsingenjörsprogrammet

Examen:

Ämne: Landskapsplanering

Utgivningsort: Alnarp

Utgivningsmånad och -år: maj 2012

Omslagsbild: Helene Båtshake: Ordningsföreskrifter anno 1930-tal. Fjelie nya kyrkogård.

Bilder: Helene Båtshake, om ej annat anges

Serienamn: Självständigt arbete vid LTJ-fakulteten, SLU

Elektronisk publicering: <http://stud.epsilon.slu.se>

Nyckelord: begravningsplats, kyrkogård, informationstavlor, skyltar, kulturminne, kulturarv, "det gröna kulturarvet"

SLU, Sveriges lantbruksuniversitet

Fakulteten för Landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap

Område Landskapsutveckling

Förord

Under min utbildning vid SLU har jag besökt ett antal kyrkogårdar och begravningsplatser i Skåne. Tidigt kunde jag notera att informationstavlorna vid begravningsplatsernas entréer ofta både är svårtydda och "informationsmagra". Informationstavlorna vid begravningsplatser visar i bästa fall en planskiss över området med gravkvarterens nummer inritade. Som besökare har jag saknat information kring begravningsplatsen och om det finns någon speciellt på denna plats som jag bör se. Detta blev uppstarten till mitt examensarbete inom Landskapsingenjörsprogrammet.

Examensarbetet skrivs inom ramen för Movium Partnerskaps projekt "Olika miljöaspekter på kyrkogårdsverksamhet".

Stort tack till min handledare Angela Sandell för engagemang, uppmuntran och, inte minst, kloka synpunkter.

Sammanfattning

Tjugotre kyrkogårdar och begravningsplatser har studerats med avseende på den information som delges besökaren. Huvudmålsättningen har varit granskning av de informationstavlor som, om de överhuvudtaget finns, möter gravplatsbesökarna vid entréer.

Urvalet av kyrkogårdar och begravningsplatser har skett strategiskt och konsekutivt; strategiskt då platserna valts med ett rimligt avstånd från Lund och konsekutivt då valen skett i form av den följd som platserna uppenbarade sig. Ingen kyrkogård eller begravningsplats valdes bort, varför bortfall inte noterats.

Begravningsplatsens målgrupp utgörs inte endast av de som vistas där i syfte att besöka en viss gravplats. I grova drag kan besökarna på en kyrkogård delas in i två grupper: de som besöker en specifik grav (anhörig, släktforskning etc.) och flanören (promenad, rekreation, transportsträcka). Oavsett besökssyfte ska det vara lätt att navigera och finna vidare information på och om begravningsplatsen.

Upplysningsarbete och kommunikation med besökare är en viktig funktion i arbetet med begravningsplatser. Hur denna kommunikation implementeras är frågeställning och motiv för föreliggande kvalitativa studie och förslag till vidare undersökningar. Särskilt fokus har lagts på hur det för begravningsplatser så signifikanta *gröna kulturarvet* kommuniceras och presenteras för besökaren.

Utifrån kategorierna *planskiss*, *kontakt/öppettider*, *kulturarvsinformation* och *tillgänglighetsanpassat* kan man konstatera att 15 av 23 besökta begravningsplatser har någon form av planskiss. Två av dessa var i så dåligt skick att de ej var brukbara. Endast fyra av informationstavlorna bedömdes som ändamålsenliga utifrån sammanlagt tre av de fyra kategorier. 13 av dem uppfyller två kategorier. Fem av begravningsplatserna saknar helt uppgifter. Ingen av de besökta begravningsplatserna har lyckats kombinera samtliga fyra variablerna. All insamlad information kring dessa fyra kategorier kan inrymmas i variablerna *hitta där*, *förstå områdets värden*, *uppleva området och kontakta* och på så sätt kan informationstavlornas totala meningsskapande i förhållande till platsen utläsas.

En metodologisk svikt föreligger då insamling av data skett från ett begränsat område(västra Skåne).

Innehållsförteckning

Inledning	1
<i>Bakgrund</i>	1
Förförståelse	3
Syfte och frågeställningar	3
Avgränsning	3
Material och metod	4
Begreppsdefinition:	6
Varför ska man skylta?	8
Varför skylta kulturarv?	9
Kyrkogårdens gröna kulturarv.	11
<i>Begravningshistoria</i>	11
900 - 1600-talen	12
1700- och 1800-talen	12
<i>Växter</i>	14
1900-tal	15
Resultat: Status presens – informationsskyltar på begravningsplatser år 2012	17
Informationstavlor	18
Planskissens utseende	20
Antal kartor och var de är placerade på begravningsplatsen	22
Information om platsen	22
Övriga skyltar	26
Skyltning	27
Diskussion	29
<i>Resultatdiskussion</i>	29
<i>Metoddiskussion</i>	32
<i>Förslag till framtida forskning</i>	33
Källor och litteratur	34
<i>Besökta begravningsplatser, detaljredovisning</i>	36

Inledning

Bakgrund

"benhusen [skulle] bevara de döda från det att förruttnelseprocessen var förbi, och blott några ben återstod och – enligt den ursprungliga tanken – till den yttersta dagen." (Bringeus 1953:59)

Kyrkogårdarna i Sverige ser olika ut beroende på såväl lokala (begravnings-)traditioner som, kanske främst, variationer i landskap och naturförutsättningar (jmf Klintborg 1992). Den platsspecifika tillblivelseprocessen, när och varför, i kombination med rådande ideal, ekonomi, växtförutsättningar i form av klimatzon, jordarter m.m. är några av de faktorer som gör att det finns en stor variation bland våra svenska begravningsplatser (jmf Sörensen 2006). Dock finns det några gemensamma nämnare som mer eller mindre går att spåra på begravningsplatser i Sverige. Bruket av träd, bl.a. i trädkrans, tycks t.ex. vara ett sådant genomgående tema. Oavsett geografisk placering och arkitektonisk utformning så är begravningsplatser och kyrkogårdar en del av vår kulturhistoria. Det är en plats för besökare och därmed finns ett behov av att tillgängliggöra dem. Ett led i tillgängliggörandet är att göra dem attraktiva genom att berätta deras historia och visa en plan som man kan navigera utifrån (jmf Lundin 2003).

Bo Sundin, professor i Idé – och samhällsstudier vid Umeå universitet, (2001:16) skriver följande om hur kyrkogårdens placering i landskapet förändrats över tid:

"I andra sammanhang är det sociala institutioner som svarat för påverkan, exempelvis kyrkan. Lokaliseringen av sockenkyrkorna befäste i sekler landskapets indelning i centrum och periferi. Mellan socknarna ledde kontaktvägar stråk av förtätningar. Rörligheten, och om man så vill turismen, har en tidig föregångare i pilgrimernas besök vid särskilt märkliga platser. De första, 'chartrade gruppresorna' gick under medeltiden från Skandinavien till Santiago de Compostella i Spanien. Även den europeiska infrastrukturen präglas på sitt sätt av de religiösa platserna. Det är naturligt att finna motorvägarnas knutpunkter och storflygplatser lokaliserade i anslutning till städer med medeltida biskopssäten och katedraler. När befolkningen växte ändrades det gamla skicket att begrava invid kyrkan till begravningsplatser som markerade stadens utkant. Efter ytterligare befolkningstillväxt utgör dessa gamla kyrkogårdar parkliknande lungor i staden där till exempel skogskyrkogårdar i samhällets utmark, likt järnålderns gravfält, ger tillfälle att i landskapet begrunda existentiella värden." Sundin (2001:16)

Under tidevarv har kyrkogården således präglat delar av landskapet, först som en naturlig religiös plats nära kyrkan och i nutid till kontemplativ oas i stadens utkant.

Om kyrkogården före moderniteten var en plats som socknens medlemmar var förtrogna med, är begravningsplatsen numera ett område där besökarna ibland är i

behov av vägledning och instruktioner. Från att ha varit en lokalitet där folk var välorienterade har kyrkogården i det mångkulturella och religiöst flerriktade samhället inte bara blivit en begravningsplats, utan även en plats för rekreation, reflektion, sorgbearbetning, m.m. (jmf Sörensen 2006).

Begravningsplatsens målgrupp idag utgörs således inte endast av dem som vistas där med syfte att besöka en viss gravplats. I grova drag kan besökarna på en kyrkogård delas in i två grupper: de som besöker en specifik grav (anhörig, släktforskning etc.) och flanören (promenad, rekreation, transportsträcka). Oavsett besökssyfte ska det vara lätt att navigera och finna mer utförlig information på och om begravningsplatsen.

Att kommunicera med brukarna är en grundförutsättning i alla gröna miljöer, alltså inte bara på begravningsplatser. Allt från gestaltning, skötsel, huvudstråk till ordningsregler är någon form av kommunikation från landskapsingenjören/landskapsarkitekten/skötselarbetaren till brukaren på plats. Då uppskyltning ingår i skötselarbetet är det också en av landskapsingenjörens arbetsuppgifter (jmf Bergström 2001 & Asplund 1991).

Bild 1 & 2: Informationsskyltar i Central park, New York City.

Många parker har ett välutvecklat skyltsystem, ett exempel är Central Park i NYC där man som besökare med jämna mellanrum upplyses om att "You are here" följt av en detaljkarta över det "subområde" man befinner sig i samt hänvisningar till sevärdheter i just detta område. Ofta kompletteras platsinformationen med ett telefonnummer vilket man kan ringa för ytterligare information.¹

Behovet av informationsskyltning på begravningsplatser kan te sig olika för olika brukargrupper: att hitta till en viss grav i ett visst kvarter där en anhörig är gravsatt kan ofta kräva en karta. Detta oavsett hur nära anhörig det är, allt från en mor- eller farförälder till en avlägsen släkting som dog för t.ex. mer än hundra år sedan. Någon vill ha

kontaktuppgifter till begravningsverksamheten. Turisten som vill besöka krigsgravar, den som söker en genväg genom ett begravningsområde, den som söker blomprakt, den nyfikne som vill se hur en grannes grav ser ut – anledningarna är många (och många fler än vad som tas upp här!). Ytterligare ett behov som finns hos besökaren är trygghet, och även inom detta område har skyltning en funktion att fylla (Sandell 2009 & 2010).

¹ City of New York, Parks and Recreation har ett helt informationsprogram för samtliga parker i New York City som knyts samman av hemsidan www.nycgovparks.org/

Studiens syfte har naturligtvis inte varit att "hänga ut" någon speciell begravningsplats. Om studien istället uppfattas som en vägledning till förbättring av information till gravplatsernas besökare, är detta en målsättning som eftersträvs. Studien fokuserar således på informationsskyltar vid begravningsplatser: hur och vad som ska skyltas med betoning på "det gröna kulturarvet".

Förförståelse

När följande projekt påbörjades, fanns ett antal möten som sammantaget skapade förförståelsen. Inom ramen för utbildningen till landskapsingenjör har en kurs i Trädgårdshistoria jämte ett antal studiebesök vid begravningsplatser i såväl Sverige som Danmark givit mig en bild av att kyrkogårdar och begravningsplatser är platser som har en historia att berätta genom gravvårdar, vegetation, materialval m.m.

Även den tid som föregick utbildning till landskapsingenjör, kännetecknad av studier i etnologi och samhällsvetenskaperna pedagogik och sociologi, har i stor grad präglat studien. Ett särskilt intresse för kommunikativa relationer finns: Med hjälp av denna kunskap kan man skapa möjlighetskonstruktioner för god kommunikation eller information som grund för interaktion människor emellan.

Syfte och frågeställningar

Föreliggande arbete studerar informationstavlor och -skyltar på begravningsplatser med särskilt fokus på informationstavlans funktionalitet i förhållande till platsen samt hur den gröna miljöns platsspecifika värden kommuniceras. Det centrala syftet är således

att göra en kvalitativ bedömning av den information som möter kyrkogårdars och begravningsplatsernas besökare.

Detta är arbetets centrala syfte. I uppsatsen görs en deskriptiv studie om hur informationen till besökare på kyrkogårdar och begravningsplatser ser ut. Utöver denna deskriptiva ansats anføres även i viss mån en normativ ansats, dvs. en antydning om hur information och orientering av begravningsplatser skulle kunna konstrueras. För att få en ökad förståelse av och för begravningsplatsernas huvudsakliga kulturhistoriska värde görs en kort genomgång av kyrkogårdshistoria.

Avgränsning

Någon inventering av de eventuella kulturhistoriska värden som har funnits på de besökta begravningsplatserna har ej skett, utan det är endast informationsskyltar som inventerats.

Material och metod

Studien bygger på observationer av 23 Skånska kyrkogårdar. Vid besöken har informationstavlor fotograferats där de förekommer. Studien bygger därtill även till stor del på en litteraturstudie med kedjesökning, dvs. inhämtning av litteratur från anförda referenser i viktiga källor.

Urval av kyrkogårdar har skett mer eller mindre strategiskt och konsekutivt. Strategiskt i avseende på avstånd, kyrkogårdar och begravningsplatser har helt enkelt valts med acceptabelt avstånd från Lund, då arbetets omfång och budget ej tillåtit en rikstäckande studie. Däremot har plats aldrig valts utifrån att informationstavlorna ser ut ett på ett visst sätt varför urvalet kan sägas vara konsekutivt slumpmässigt – jag har aldrig på förhand vetat hur informationstavlorna ser ut. Dock har ett antal begravningsplatser och kyrkogårdar valts ut med fördelning på såväl landsbygds/stad och central/perifer.

Efter hand som data insamlats, sammanställts och tolkats, kan man säga att det växt fram en upptäckt som successivt givit styrka åt de anförda parametrarna. Denna "upptäckande metodologi" ansluter till Glaser & Strauss klassiska arbete (1967). Detta betyder att en klassisk hypotetisk-deduktiv metod valts bort med tillhörande signifikanstestning där hypotes accepteras eller förkastas. Istället har en ständig korrigering av förförståelse och antaganden gjorts. I takt med tolkningsarbetet växt fram av den information som inhämtats från informationstavlor i anslutning till begravningsplatser har kategoriseringarna justerats. På detta vis ansluter metoden till Glaser & Strauss' (1967) metod om upptäckandes metodologi när en pendling mellan korrigeringar av "upptäckten" sker från informationsdata till slutsatser och vice versa.

När data, i form av informationstavlor vid begravningsplatser, initialt började samlas in via besök och fotografering utvecklades fyra kategorier som varje begravningsplats studerats utifrån. Vid besök på plats, men framförallt utifrån fotodokumentation har det bedömts huruvida det finns:

1. *planskiss* över området
2. uppgifter om *kontaktinformation* och öppettider
3. *kulturarvsinformation*/ information om sevärdheter
4. information som är *tillgänglighetsanpassad* (placering och anpassning för begränsad synfunktion)

Dessa fyra kategorier bedömdes efter *Information finns*, *Viss information finns* och *Information saknas* (se Bilaga 1) och kategorierna kan sägas ge information om VAD som kommuniceras. Verkligheten var emellertid inte alls så upplysande i den kommunikativa ambitionen, därför behövde denna brist på "vad" kompletteras och utvecklas: För att förklara och förstå betydelsen av "vad" och i möjlig mån förklara VARFÖR dessa fyra kategorier är viktiga vid informationstavlor visade sig Naturvårdsverkets indelning rationell: *hitta där*, *förstå områdets värden* och *uppleva området* samt den kompletterande fjärde: *kontakta* vara användbar. Med denna indelning blir det ännu

tydligare hur de olika delarna av "vad" samverkar och tillsammans skapar en enhetlig eller total informationsbild till besökaren. Det ges således möjligheter att konstruera informationstavlor som skapar goda relationer mellan begravningsplatsens entreprenörer och besökarna till densamma.

När informationen studerats, har flera olika aspekter av informationen till besökarna framträtt. Inga informationsaspekter, eller med andra ord informationens funktioner, har negligerats. Därför har den information som kommuniceras, hänförs till de variabler som anförs i avsnittet *Varför ska man skylta?*

Även en genomgång av kyrkogårdars tillblivelse görs för att i möjlig mån (i förhållande till studiens omfång) ringa in det som idag anses vara *begravningsplatsens gröna kulturarv*, hur det historiskt uppkommit och vilken betydelse det har i dagens samhälle och som i högsta grad hänger samman med vad som bör skyltas och informeras om. Det är alltså vad som kommuniceras på de studerade begravningsplatserna som bestämmer ämnets avgränsning. En detaljredovisning över de besökta begravningsplatserna finns som bilaga. I denna studie görs dock inga anspråk på en utvecklad ansats om historisk källkritisk undersökning av begravningsplatsers historia och dithörande gröna kulturarv. Ändå framgår dessa arvs avgörande betydelser för nuvarande och framtida historieforskning då de både är berättande källor och kvarlevor, vilka båda är fundament i källkritisk historieforskning (jmf Sjöberg 2012).

Litteratursökning har genomförts både på Lunds universitets söksystem Lovisa och på Sveriges lantbruksuniversitets söksystem Primo. Några av de sökord som använts är *begravningsplats*, *kyrkogård*, *kulturminne*, *kulturarv* och *grav*. Av de relevanta träffar som erhöles har ett antal verk valts ut som ansetts mest relevanta. Ofta hänvisar källorna till en central huvudkälla (s.k. kedjesökning) och då är det denna referens jag valt att hålla mig till. Studiens begränsning i tid och omfång har också bidragit till en begränsning i källmaterial. Under arbetets gång har nya sökningar gjorts och nya källor lagts till i de fall jag "snubblat över" dem. Även hemsidor – Riksantikvarieämbetet, Naturvårdsverket, Regionmuseet m.fl. – har "scannats av" i syfte att finna relevant information.

Begreppsdefinition:

Några frekvent återkommande "specialbegrepp" kan behöva en närmre förklaring. Begreppen används här utan någon absolut stringens, men jag vill ändå förklara min syn på dem.

Bild 3: Informationstavla

Informationstavla används för att benämna en utomhusplacerad anslagstavla som är riktad till platsens besökare. Innehållet på denna informationstavla kan dock variera – vilket är en av denna studies centrala studieobjekt.

Bild 4: Informationsskylt

Informationsskylt används för en mindre skylt med antingen text- eller symbolbudskap.

Bild 5: Hänvisningsskylt

Hänvisningsskylt är en skylt som visar riktning.

Begravningsplats en plats som används för förvaring av stoft eller aska efter en avliden person. I gröna fakta nr 5/2005 definieras "Området får sin rättsliga status när det tas i bruk för gravsättningar. Begravningsplatser som tagits i bruk före den 1 april 1991 är vanligen invigda av församling i Svenska kyrkan. Begravningsplatser omfattar

kyrkogårdar, andra gravområden, minneslundar och kolumbarier m.m.” (Gröna Fakta 2005).

Kyrkogård är en begravningsplats som ligger i direkt anslutning till en kyrkobyggnad. I denna studie används begreppen begravningsplats och kyrkogård ibland parallellt och ibland används endast begravningsplats som alltså inbegriper kyrkogårdar.

Planskiss är en översiktsplan eller plan-karta över ett område, i detta fall en kyrkogård/begravningsplats. På planskisser finns gångsystem, byggnader, gravkvarter mm utsatt och de tjänar till att ge en översiktlig bild över ett specifikt område.

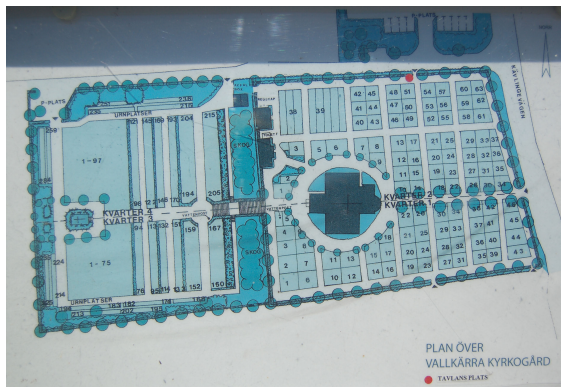

Bild 6: Planskiss

Besökare /Brukare: de som besöker och vistas kyrkogården och således kan vara målgrupp för informationsskyltning. Här ingår även begravningsentreprenörer och i viss mån anställda.

Kulturminnesskyltning: informationstavlor och skyltar som berättar om begravningsplatsens tillblivelse och historia, olika delar när de kommit till och vilka för tiden signifikanta delar som är synliga såväl vad gäller arkitektur som material- och växtval. Kulturminnesskyltning kan även ta upp lokala personligheter som finns begravda eller annan information kring betydelsefulla personer eller yrkesgrupper som satt sin prägel på just denna plats.

Varför ska man skylta?

"Ett av informationens viktigaste syften är att väcka intresse för och förmedla kunskap /.../ En genomtänkt information kan hjälpa besökaren till upplevelser som i förlängningen ger en förståelse för naturvärdena och behovet av naturskydd."
(Lundin 2003:7)

I Naturvårdsverkets skrift *Att Skylta Skyddad Natur – en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och Internet* (Lundin 2003), har riktlinjer tagits fram för skyltning av skyddad natur. Mycket av innehållet är tillämpligt även på kyrkogårdar och begravningsplatser. Bra och genomtänkt information leder till en positiv upplevelse och fler besök. I begravningsplatsernas fall kan det även inbegripa att man besöker fler och andra begravningsplatser.

Fem aspekter/grundbultar i informationsförmedling pekas ut av Lundin (2003), som menar att informationens syfte är att ge allmänheten möjlighet att:

1. Känna till att områdena finns, var de ligger och vad man kan förvänta sig att få se och uppleva där. Dylik information inhämtas på en annan plats än det som ska besökas, oftast är det internet eller broschyrer på t.ex. turistinformationen som kan bidra med dessa upplysningar. Här ska det även gå att få information om vad som ur olika intressesfärer kan vara extra sevärt på respektive begravningsplats.

2. Hitta dit. Kartor och färdbeskrivningar på Internet eller i broschyrer är ett måste i de fall man som besökare inte spontant "snubblar" över en begravningsplats. Här ingår även vägvisare från allmän väg. I de allra flesta fall är kyrkor väl skyltade från vägar, vilket då även gör att begravningsplatser i anslutning per automatik även får anses vara det.

3. Hitta där. Hit hör informationstavlor och –skyltar. Naturvårdsverket benämner dem *entréskyltar* och den definition de gör är "karta över området och stigar, leder och serviceanläggningar samt vägvisning i området" (Lundin 2003:5). Det är således inom detta område som denna studies huvudfokus ligger. Denna variabel kommunicerar således hur man orienterar sig på platsen.

4. Förstå områdets värden. Att ha texter och bilder som både är förklarande och inspirerande på entréernas informationstavlor samt även informationsskyltar på olika platser som förklarar det besökaren kan se på just den platsen. Även detta är en av studiens centrala objekt. Denna variabel kommunicerar således information om platsens värden.

5. Uppleva området. Har man lyckats väl med sin informationsförmedling har man sannolikt gett besökaren bra upplevelse som kan leda till ett fortsatt intresse med fler besök och ytterligare upplevelser. Från Naturvårdsverkets sida menar man också att bra information är "ett sätt att styra besökaren så att störningar och skador undviks."

(Lundin 2003:5). Denna variabel syftar således till att ge ett värde på hur väl punkterna 3 och 4 ovan kommuniceras.

Ytterligare ett område, mer specifikt för begravningsplatser, kan läggas till:

6. Kontakta. En begravningsplats är som regel bemannad av skötselarbetare vissa timmar i veckan (beroende på begravningsplatsens storlek och årstid). Då är det bra att dels ha kontaktuppgifter till dessa personer samt även skriva ut de tider då man med stor sannolikhet kan träffa dem på platsen. Denna variabel kommunicerar således aspekter på kontakt mellan besökare och förvaltare.

De fyra sista av dessa variabler: *hitta där, förstå områdets värden, uppleva området och kontakta*, är de som kommer att beaktas i denna studie.

Huvudsyftet med att skylta upp en begravningsplats är således att hjälpa besökaren att *hitta där* enligt punkt 3 ovan. På begravningsplatser är det ofta en specifik grav med ett nummer som ligger i ett visst kvarter och då blir det än mer viktigt att kunna *hitta där*. Vidare är ett gravbesök ofta förknippat med skötsel och växter: som besökare behöver man en vas och vatten, kanske en kratta. Var och hur hittar jag närmsta servicestation? Var ligger minneslunden, områdeskontoret, WC? Begravningsentreprenören behöver hitta bästa vägen in med sin transportbil, turisten vill veta var den kända personens grav ligger, den konstitresserade vill snabbt hitta en specifik skulptur etc. Begravningsplatsen används i allt större utsträckning som rekreationsplats (Sandell 2010, Sörensen 2006, Klintborg 1992) vilket ställer krav på skyltning. Det finns med andra ord många anledningar till tydlig skyltning med tydlig information. Förutom det primära med att *hitta där* finns det även behov av att guida besökaren så att de förstår *områdets värde* och därmed kan *uppleva området*.

Varför skylta kulturarv?

I Riksantikvarieämbetets skrift *Kulturarv ger livskraft. Hållbar utveckling ur humanistiskt och historiskt perspektiv. Fördjupad omvärldsanalys för kulturmiljöområdet 2005* ser man kulturarvet som en resurs i samhällsbygget: humanistiska och historiska perspektiv på samhällsutvecklingen menar man är grundläggande för hur människan förhåller sig till långsiktig utveckling. Fyra områden har identifierats:

- Historiemedvetande och kunskap ger perspektiv och förståelse
- Kulturarvsarbete främjar demokrati och folkhälsa
- Kulturarvsförvaltning bidrar till en rik livsmiljö
- Kulturarv är en resurs för tillväxt och utveckling (Riksantikvarieämbetet 2005)

Riksantikvarieämbetet pekar i sin skrift på att en ökad samverkan mellan olika sektorer i samhället, som t.ex. utbildning, forskning, näringsliv, miljö- och naturvård, är en förutsättning för att till fullo kunna utnyttja kulturarvets potentiella samhällsdrivande kraft (Riksantikvarieämbetet 2005). Att se kulturarv som en kraft för ekonomiska intressen bl.a. genom lokalt entreprenörskap, är något som lyfts fram av Riksantikvarieämbetet. Man menar att kulturpolitiken har "stor strukturell betydelse för den regionala utvecklingen" (Riksantikvarieämbetet 2005). Samhällsvetare och fil. lic. i landskapsplanering Ann-Britt Sörensen, som arbetar med forskning om kyrkogårdar, menar att kyrkogården är en "spegel av vårt historiska och kulturella arv" och att den bl.a. därför utgör en viktig plats i vårt samhälle (Sörensen 2006).

I och med att Kulturminneslagens ändrade sin lydelse 1988 fick kyrkogårdar en egen status som värdefull kulturmiljö. I Kulturminneslagens 4 kap 2 & 11-15§ regleras begravningsplatser:

"11 § I vården av en begravningsplats skall dess betydelse som en del av vår kulturmiljö beaktas. Begravningsplatserna skall vårdas och underhållas så att deras kulturhistoriska värde inte minskas eller förvanskas." (Kulturminneslagen, SFS 1988)

Tidigare var det enbart kyrkobyggnaden som hade status som kulturminne. Begravningsplatser som är anlagda före utgången av 1939 har ett extra starkt skydd. Att kyrka och stat gick skilda vägar 2000 och begravningsverksamheten frikopplades från kyrkan (dock fortfarande med Svenska kyrkan som huvudman för de flesta platser i landet), stärkte begravningsplatsernas kulturhistoriska värde än mer (jmf Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation 2012). Ytterligare något som stärker begravningsplatsens kulturvärde är det faktum att Skogskyrkogården i Stockholm 1994 togs upp på Unescos världsarvslista (www.skogskyrkogarden.se).

Sundin anför i forskningsrapporten *Landskapet som arena* (Sundin 2001) två parallella diskurser i vårt förhållande till landskapet samt hur de historiskt uppkommit genom vår syn på natur- och kulturmiljövård: *miljödiskursen* och *den kulturalistiska diskursen*. Dessa två diskurser kan mycket väl ligga till grund för vilken kulturhistorisk information som presenteras och hur den presenteras.

Att förstå begravningsplatsers informationshistorielöst är en omöjlighet. Därför kommer i nästföljande avsnitt främst kyrkogårdarnas utveckling och tradition att anföras. Att just skapa ett fundament för förståelsen av dagens begravningsplatser och hur dessa förmedlas och informeras är viktigt.

Kyrkogårdens gröna kulturarv.

Det är nära tillhands att tro att de kyrkogårdar vi har idag har sett ut som de gör och haft den funktion de har sedan urminnes tider; att de som man brukar säga är "gamla som graven". Det utseende de flesta kyrkogårdar har idag är som regel inte mer än 100-200 år gammalt. Den mest karaktäristiska vegetationen med trädkransar, trädrader, klippta häckar och buskage samt enskilda gravplatser som är pyntade är således en näst intill modern företeelse (Lundquist 1992). Fram till början av 1800-talet utgjordes kyrkogårdarna, i de fall det ens fanns vegetation, som regel av betesmark och äng i mer eller mindre vildvuxen form. Kyrkogården saknar historisk kontinuitet och utvecklas i stället i fotspåren av de park- och trädgårdsideal som växer fram i Europa främst under 1700-talet (Lundquist 1992).

Landskapsarkitekten och agronomie dr. Kjell Lundkvist (1992) pekar ut fem faktorer som särskilt påverkar kyrkogårdens historiska utformning:

1. Hälso- och hygienaspekter – sundhet
2. Park- och trädgårdsideal – arkitektur
3. Kyrkans liv och lära – teologi
4. Myndighetsförordningar – funktionalitet
5. Lokala traditioner – ekonomi

I det kommande ska kyrkogårdarnas och begravningsplatsernas historiska utveckling kort beskrivas för att i möjlig mån ringa in det som kan anses vara av kulturhistoriskt intresse; vad som gjort att begravningsplatser ser ut som de gör idag samt hur "det gröna kulturarvet" har vuxit fram. För grundligare genomgång av vad som kan anses vara av kulturhistoriskt värde hänvisar jag till *Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar* (Hammarskiöld et al 2001), *Kyrkogårdens gröna kulturarv* (Bucht 1992) samt *Mellan trädkrans och minneslund* (Klintborg 2001). Dessutom har regionmuseet utfört ett antal inventeringar av kyrkogårdar som kan ge värdefull information och specifika platser (Regionmuseet 2012).

Begravningshistoria

Även om våra svenska kyrkogårdar, så som de ser ut idag, inte är så gamla så är åtminstone bruket att begrava och ta hand om döda en gammal företeelse. Vi har t.ex. många vikingagravar synliga kvar i landskapet. I förkristen tid förekom både brandgravar och jordbegravning, men i och med kristendomens införande upphörde bränning av kroppar (jmf Sörensen 2006).

900 - 1600-talen

Missionstidens (främst 900 - 1000-talen) döda gravlades i närheten av sina gårdar, vilket innebar att det inte fanns behov av gravläggning inne i eller i anslutning till kyrkor. Under svensk medeltid, ca 1000-1500-talen, tror man att kyrkorna hade en liten och oansenlig kyrkogård. Kunskapen om de medeltida kyrkogårdarna är dock mycket ofullständig (Lundquist 1992:14).

Bruket av så kallade benhus var utbrett under medeltiden (Bringeus 1953). Detta med moderna mått ohyggliga sätt att förvara benrester var förbehållet folket – det obesuttna. Kyrkans män och besuttna familjer blev begravda inne i kyrkan. Under medeltiden fungerade kyrkogården istället snarare som en allmän samlingsplats där man till och med kunde bedriva handel och ha marknad (Lundquist 1992).

Benhusen var dock vanliga i Skåne och Blekinge långt in på 1700-talet. Folklivsforskaren och professor emeritus i etnologi Nils-Arvid Bringéus (1953) dryftar detta i artikeln *Benhus i Lunds stift* som återfinns i nr 3 av kulturtidskriften *Rig* från 1953: han konstaterar att städer som Malmö, Helsingborg, Ronneby m.fl. ”ju inte brukar präglas av konservatism” (Bringéus 1953:61) men att de likväl hade benhus kvar. Bringéus (1953) förklarar istället det höga antalet benhus i Lunds stift med mer praktiskt skäl: trängsel på kyrkogårdarna i städerna ledde till många omgrävningar och då behövde benen förvaras någonstans. Detta förklarar också varför bruket av benhus hängde kvar längre i städerna än på landsbygden där gravträngseln inte var så utpräglad.

Under 1700-talet slår hygien tänkandet igenom. För första gången börjar man se gravarna inne i kyrkorna som en sanitär olägenhet, dock utan vidare åtgärder. Samtidigt ställs det krav på att kyrkogårdarna ska hållas snygga. Det är också i slutet av 1700-talet som låter benen från döda människor för alltid vila i jord – benhusen försvinner (med vissa undantag, se ovan) (Lundquist 1992).

1700- och 1800-talen

Enligt Lundquist (1992) går det att i hela Europa under 1700-talet se en kyrkogårdsutveckling som även Sverige följer: Det är också under 1700-talet som växter tilldelas symboliska liknelser och därmed får ett religiöst värde. Samtidigt utvecklas en estetisk syn på växter och växtkomposition. En person bland flera som kom att påverka och prägla kyrkogårdens utveckling var den franske filosofen Jean Jaques Rousseau (Lundquist 1992). Som vanligt, menar Lundquist (1992), är glappet mellan idé och praxis stort: de höga ideal för kyrkogårdar som växte sig starka i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet fick sällan genomslagskraft – i synnerhet ej ute på landsbygden. Det klagas bl.a. på att kreaturen fortfarande går och betar på .

Bibliskt har såväl Eden som Paradiset beskrivits som ideala trädgårdar – även om ormen i Edens lustgård är väl så känd. Kunskapens träd har också ett bibliskt ursprung.

Den ökande befolkningstillväxten ledde så småningom inte bara till att befintliga kyrkogårdar fick struktureras upp och systematiseras för att kunna hantera den ökande mängden avlidna, snart fick man även utöka begravningsområdena utanför städerna (Hammar skiöld et al 2001).

Hygientänkande väger således också tungt när de nya kyrkogårdsidealen växer fram och här har träden, som ovan nämnts, en central roll: I slutet av 1700-talet trodde man nämligen att träden hade en hälsosam effekt då de renade från sjukdom (Lundquist 1992).

Frågan om begravning inne i kyrkorna blev en fråga för riksdagen under 1770-talet och 1783 förbjöds gravskicket. Inte förrän under början av 1800-talet får "de nya kyrkogårdsideerna" sitt stora genomslag och begravningsplatserna flyttas utanför städerna – denna utveckling sker i synnerhet de större städerna. I många fall var detta en seg process och det dröjde ända till början av 1900-talet innan man fått bukt med "gravträngseln" (Hammar skiöld et al 2001, Lundquist 1992).

Det var också i början av 1800-talet som kyrkogårdarna enligt Lundquist (1992) blev en statlig angelägenhet: i och med de nya författningarna blev kyrkogården en arkitektonisk anläggning. Början av 1800-talet får därför ses som en brytpunkt i kyrkogårdarnas utveckling. En hundra år lång startsträcka tar nu en praktisk form och kyrkogården som vi är vana att se den idag tog form. 1815 beslöt Sveriges riksdag att nya begravningsplatser skulle anläggas utanför städer och byar. I denna veva tappade man tron på trädens hygieniska verkan (Lundquist 1992).

Kyrkogårdarna utvecklas från att under tidigt 1800-tal ha slingrande gångsystem i mer landskapsstil till att de under mitten av 1800-talet får mer strikt indelning med raka gångar och tydliga gravkvarter (Lundquist 1992:29). Lunds norra begravningsplats, som invigdes 1816, är ett tydligt exempel på detta: i de äldsta delarna, som ligger närmast stadens centrum finns detta slingrande gångsystem kvar medan intilliggande kvarter är mer strikta med raka gångsystem (Lundquist 1992). Här går det för övrigt att följa kyrkogårdens årsringar mycket tydligt då begravningsplatsen expanderat i omgångar.

Samhällstillhörighet via begravningsklick är fortsatt tydligt: det som tidigare markerats med huruvida man begrovs inne i kyrkan eller utanför markeras med de nya kyrkogårdarna på 1800-talet genom storlek på gravvård. Stora pampiga gravstenar, stenkantad gravvård, maffiga gjutjärnsstaket osv. blir en klassmarkör i den nya kyrkogårdstiden (Lundquist 1992).

Samhället utvecklas i ett rasande tempo under både 1800- och 1900-talen och detta sätter sin prägel även på kyrkogårdarna. Lundquist (1992) menar att nya tekniker tar över och i industrialismens spår under andra halvan av 1800-talet konkurrerar gravminnen i gjutjärn och sten ut träkorsen: Detta gör att "gravstenar" med dagens definition oftast inte går att spåra längre tillbaka i tiden än till just 1800-talets senare hälft. Separata gravvårdar och även arkitektritade gravvårdar samt utsmyckade gravar

jämte kyrkogårdsmurar, trädkransar, raka gångar, kvarter uppkom alltså under 1800-talet.

I slutet av 1800-talet utvecklas skogskyrkogården i Europa och sprids till Sverige under 1920-30-talen (jmf Westerdahl 1992).

Växter

Den växtlighet som förekom på kyrkogårdar före 1800 var sannolikt oplanerad, med undantag av eventuella "portalträd" eller ingångsträd som likt gårdarnas vårdträd ansågs skydda mot onda krafter och sjukdom (Lundquist 1992). Det är annars klosterväsendet, som under 1100-talet, börjar påverka begravningsplatserna och klosterträdgården blir en inspirationskälla för kyrkogården. Dock kommer det att dröja många århundraden innan planerad växtlighet på kyrkogårdarna blir något självklart (Lundquist 1992).

Lundquist (1992) gör i *Från beteshage till trädgård – kyrkogårdens historia* en grundlig genomgång av växtintroduktionen på svenska kyrkogårdar: han menar att det endast i undantagsfall finns träd planterade så tidigt som i början av 1700-talet och ännu tidigare. Istället är det framförallt under slutet av 1800-talet och under 1900-talet som trädkransar runt kyrkogårdarna börjar placeras på det sätt vi är vana att se dem idag. De första trädplanteringarna på kyrkogårdar, de ovan nämnda portalträden, ansågs på sin tid ha en skyddande funktion och kunde mota undan onda ting som sjukdom och väsen av olika slag. Som så ofta i folktro finns det även en praktisk funktion²: träden kunde enligt Lundquist (1992) även användas som föda åt kreatur. Trädrader, alléer och pilevallar har funnits i många århundraden i det svenska kulturlandskapet. Det har även fungerat som vindskydd och "gränsmarkör" för vägar och åkrar (Höök Patriksson: 1998). Träd på dagens kyrkogårdar menar Lundquist (1992) är därför planterade i levande tradition och att de således förmedlar ett "stycke kulturhistoria": Det är således först under 1800-talets mitt som man börjar plantera träd och trädkransar på landsortskyrkogårdarna. Senare delen av 1800-talet romantiska ideal med bland annat sorgeträd (träd med hängande karaktär) blir vanligt (Lundquist 1992).

Under reformationen, med start under 1500-talet, tar staten över makten över kyrkan något som Lundquist (1992) menar påverkar även utvecklingen av kyrkogårdarna: Kyrkogårdarnas medeltida utseende hänger i stor del med in på 1600-talet, men stormaktstid sätter sina spår. Sverige hämtar inspiration till trädgårdskonst främst från Tyskland vilket gav oss en begynnande trädgårdskultur och en mängd nya växter.

² Jmf hur näcken använts som "gränsvakt" i folktroen för att skydda både barn och vuxna från drunkningsolyckor (Stattin 1992).

Parallellerna mellan kulturväxters spridning i Sverige och hur de sprids och introduceras på svenska kyrkogårdar har således tydliga band. Användandet har i viss mån konserverats på äldre kyrkogårdar, varför dessa utgör ett stycke kulturhistoria även vad det gäller park- och trädgårdsideal (Lundquist 1992).

1900-tal

Fil. dr. och trädgårdshistorikern Åsa Klintborg Ahlklo beskriver i boken *Mellan trädkrans och minneslund* (2001) hur kyrkogårdar och begravningsplatser utvecklas under åren 1940-1990: Under 1900-talets första hälft fortsätter begravningsplatserna att utvecklas, de klassicistiska idealen med raka trädkantade gångar, huvud- och tvärxlar, strikta gravkvarter ofta med olika häcksystem eller hela gravvårdar häckinramade lever kvar en bit in på 1940-talet men mjukas så sakteligt upp. Man börjar anlägga i mer naturromantisk anda där ljuset och vatten spelar stor roll. Den tidigare lite mörka och dystra känslan som stora tunga städsegröna växter ger mjukas upp av lätta lövverk där solen ges möjlighet att livfullt strila igenom. Vatten i mer naturlika form blir också ett nytt element, tidigare förekom vatten endast i rektangulära trädgårdslika formationer – helt i linje med då rådande klassicistiska ideal. Begravningsplatserna går således från mörker till ljus och från struktur till oregelbundenhet. Det går fortfarande att se tydliga paralleller med utvecklingen av trädgårdskonsten (Klintborg 2001:6ff).

Att eldbegängelse, som under 1900-talets första årtionden haft svårt att finna acceptans, från 1930-talet får en stigande frekvens och därmed blir allt mer vanlig påverkar också gravvårdarnas utseende. En urna kräver inte samma yta som en kista och de nya "urnlundarna" börjar bli ett vanligt inslag på nyanlagda begravningsplatser mot mitten av 1950-talet. Under 1960-talet slår även den anonyma minneslundan igenom (Klintborg 2001).

Något som Klintborg pekar ut som betydelsefullt för utvecklingen på begravningsplatser är den allmänna samhällsandan i efterkrigstiden med en sann optimistisk syn på utvecklingen: Gravstenar massproduceras vilket ger en likriktning i form – ingen ska sticka ut, särskilt inte med för hög gravsten! Trots att begravningsplatserna förändras mycket under 1950- och 60-talen: man öppnar upp för nya gravskick och bryter de välstrukturerade gravkvarterens mönster finns det en iver för att införliva ordningsregler och normer. Regelverket hårdnar och begränsar hur gravvårdar får se ut och smyckas (Klintborg 2001:15ff). Massproduktion av gravminnen, strängare bestämmelser för utformning ger således en likriktning i utformning av begravningsplatserna. Under 1970-talet blir kyrkogårdarna föremål för ett större miljötank och man framhåller dess funktion som rekreationsområde (Klintborg 2001:18f). Den mångkulturella begravningsplatsen börjar bli allt mer synlig och detta är en utveckling som har fortsatt under såväl 1990- som 2000-talen. Nya seder och gravdekorationer har satt sin prägel på främst begravningsplatser i storstäder (exempelvis Malmö östra och Pålsjö västra i Helsingborg). Samtidigt har askgravlundar

och minneslundar drastiskt ändrat gestaltningsformerna på begravningsplatserna och kanske bidragit till den allt mer parkliknande karaktär som i sin tur bidrar till begravningsplatsens värde som rekreations- och meditationsplats (jmf Sörensen 2006 & Klintborg 2001).

Resultat: Status presens – informationsskyltar på begravningsplatser år 2012

Under våren 2012 har 23 kyrkogårdar och begravningsplatser besökts i syfte att inventera informationstavlor och annan skyltning. Fokus har utvecklats något allteftersom fler platser har besökts. Inledningsvis studerades endast informationstavlor vid entréer men ganska snart kom även skyltning inne på begravningsområdet, så som hänvisnings- och förbudsskyltandet att uppta mitt intresse då det ju finns ett klart samband mellan de olika skyltningarna. Även andra former av skyltar såsom parkeringsskyltar tas upp, men mer perifert.

Utifrån de tidigare anförda och initialt använda kategorierna *planskiss*, *kontakt/öppettider*, *kulturarvsinformation* och *tillgänglighetsanpassat* kan man konstatera att 15 av 23 besökta begravningsplatser har någon form av planskiss. Två av dessa var i så dåligt skick att de ej var brukbara. Endast fyra av informationstavlorna bedömdes som ändamålsenliga utifrån sammanlagt tre av de fyra kategorier. 13 av dem uppfyller två kategorier. Fem av begravningsplatserna saknar helt uppgifter (se Bilaga 1). Däremot har kyrkan anslag om sin verksamhet på samtliga de begravningsplatser som ligger i anslutning till en kyrka. Den sista kategorin, tillgänglighetsanpassat, uppfylldes inte på någon av de besökta platserna, däremot var tre av platserna delvis tillgänglighetsanpassade.

13 av 23 informationstavlor hade någon form av kontaktinformation, varav tre var svårfunna (fanns under kyrkans information). Fem av 23 informationstavlor hade tydlig skyltning om öppettider. Tre begravningsplatser hade information relaterad till begravningsplatsen som kulturminne eller kulturarv: Fjelie nya och gamla samt Pålsjö västra.

Ytterligare tre begravningsplatser hade någon form av "kulturarvsinformation": N Nöbbelöv, massgrav från slaget vid Lund, Fredentorp, återuppbyggd kyrkoruin från Lund och Donation, information om donatorn.

Endast tre begravningsplatser hade information som i någon mån kan anses vara tillgänglighetsanpassad. Ingen informerade om begravningsplatsens placering i ett större geografiskt sammanhang. Samtliga hade information om ordningsregler och buxbomsjuka.

All insamlad information kan inrymmas och kategoriseras som anfördes under avsnittet "Varför ska man skylta" *hitta där, förstå områdets värden, uppleva området och kontakta*. I de fall planskiss saknas faller inte bara *hitta där*, utan det blir svårt att både förstå och uppleva området. Då information om platsens värden i form av kulturarvsinformation endast återfanns på tre av de 23 besökta platserna kan man säga att *förstå områdets värden* och *uppleva området* inte är fullt möjligt på tjugo av platserna.

Några av de skyltar som funnits typiska och/eller intressanta vid de besökta begravningsplatserna kommer nedan att presenteras mer ingående i bild och text. Detta

i syfte att lyfta fram goda exempel, vanliga brister och överhuvudtaget konkretisera, visualisera och fördjupa de kategoriseringar som anförts ovan.

Informationstavlor

Samtliga besökta begravningsplatser har någon form av informationstavla, men i cirka en tredjedel av fallen tillhör informationstavlan kyrkan och dess verksamhet, varför begravningsplatsen endast i undantagsfall finns omnämnd. En "genomsnittsinformationstavla" eller typexempel vid en renodlad begravningsplats kan exemplifieras med denna från S:t Pauli Norra i Malmö:

Bild 7: Informationstavla vid S:t Pauli Norra begravningsplats

S:t Pauli Norra begravningsplats är försedd med en ordentlig informationstavla som är tvådelad: Den vänstra delen av tavlan innehåller en liggande A4 med färgbild och information om "skötsel av gravplats" Kyrkogårds-förvaltningen informerar här om sina tjänster för skötsel, smyckning och reparation. Här finns tydliga kontaktuppgifter med besöksadress, telefon och mail. Under den finns en stående A3 med information om buxbomssjukan, även denna är försedd med färgbilder. I den högra delen finns en

Bild 8 S:t Pauli mellersta exempel på fristående planskiss, vänd "efter verkligheten". Och på en höjd så att en rullstolsburen person har en chans att se.

liggande A3 med en tydlig planskiss i svartvitt över hela S:t Pauli norra begravningsplats. Planskissen hänvisar till detaljkartor över respektive gravkvarter, vilka också är markerade på den stora planskissen. Tyvärr har man missat hänvisningen "denna kartas plats". Till höger om planskissen finns ordningsregler på ett A4, de är daterade (2008), vilket ökar trovärdigheten – i synnerhet om dateringen är någorlunda färsk. Kyrkogårdens öppettider finns med i ordningsreglerna.

Under planskissen finns några av ordningsreglerna upptryckta i stor text på en stående A3, det är uppenbart att man inte vill att begravningsplatsen används som park. Slutligen, längst ner på informationstavlans högra kant finns en A4 som upplyser besökaren om att "Vi hjälper dig att smycka din gravplats inför våren" (och då kan ordvrängaren inte låta bli att undra vem denna information egentligen riktar sig till "din grav" – vem är det som ska smycka graven?). Svenska kyrkan är avsändare.

Planskissens placering högst upp på tavlan gör att den är mycket svår att studera för kortvuxna och rullstolsburna. Det bör dock poängteras att just S:t Pauli Norra och Mellersta är försedda med fler fristående planskisser som underlättar

Bild 9: Orienteringskarta/planskiss vid Pålshöj västra begravningsplats i Helsingborg

för den som är rullstolsburen.

Vid de mindre begravningsplatserna på landsbygden är det däremot vanligt att endast kyrkans verksamhet och aktiviteter presenteras, då saknas orienteringstavla.

Planskissens utseende

Merparten av begravningsplatserna hade en planskiss eller orienteringskarta, oftast vid en eller flera entréer. Dessa planskisser tydlighet varierade från plats till plats. I Helsingborg var det tydligt att man med samlat grepp sett över samtliga orienteringskartor och gett dem alla samma grafiska uttryck. Dessa kartor hade den i kartsammanhang smått klassiska "röda pricken". Dock utan en förklaring "Här är du", men å andra sidan är den röda pricken en väl inarbetad symbol. Variationen mellan planskisser/översiktskartor från plats till plats är annars stor.

Vid N Nöbbelöv är det uppenbart att projekteringskartan använts: belysningsstolpar finns inritade med den för projektören så välbekanta symbolen – men vad säger den genomsnittsbesökaren (som dessutom sannolikt inte är ute efter att finna den sortens upplysning på begravningsplatsen)?

Projekteringskartan är bättre än inget men kanske inte "bäst i klassen". S:t Pauli Norra och Mellersta har "handritade" kartor i svartvitt. De är mycket tydliga i sin enkelhet och visar de olika kvarteren och var vid varje kvarter det finns en detaljkarta över det aktuella kvarteret. Något som underlättar för besökaren.

Bild 10: N Nöbbelöv: Planskiss med information om "stora lindar", "lyktstolpe", "parkering för 38 bilar", "gräsplan" och annat som sannolikt ej är så matnyttigt för besökaren. Detta är ett exempel på hur det blir när en planskiss kommer direkt från markprojektörens skrivbord till begravningsplatsens informationstavla

Vallkärra begravningsplats har "gömt" sin planskiss vid parkeringen. Kommer man däremot gåendes in från stora vägen vid Vallkärra kyrkogård möts man av en informationstavla som endast rör den kyrkliga verksamheten. Här finns inte ens någon hänvisning till kartan vid parkeringen. Planskissen vid parkeringen är ett exempel då man inte vridit kartan efter verkligheten. Då blir kyrka samt omkringliggande "landmärken" viktiga när man ska orientera kartan efter verkligheten. Att behålla planskissen med norrpil uppåt samt att t.o.m. använda sig av själva projekteringskartan förekommer tämligen ofta.

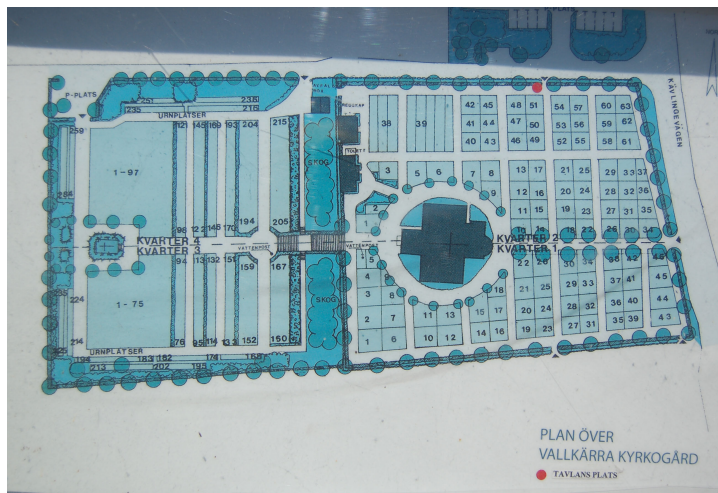

Bild 11: Kartan är vriden ca 180° fel i förhållande till verkligheten. Men norrpilen pekar upp, som brukligt är i kartsammanhang. Kanske är det mer användarvänligt att vrida kartan rätt efter verkligheten i detta fall (men ändå låta norrpilen vara med, åt rätt håll).

står och var kyrkogårdens olika delar finns. Att planskissen är i färg gör att olika delar lättare kan markeras samt att den drar till sig besökarens uppmärksamhet på ett bra sätt. Kartan är vänd efter "verkligheten" vilket underlättar orienteringen för många. Östra begravningsplatsen är stor och innehåller flera olika delar (se bild nedan). Det går att köra bil inne på området.

Bild 12: Östra kyrkogård Malmö med tydlig planskiss som kompletteras med detaljkarter placerade vid respektive kvarter.

Antal kartor och var de är placerade på begravningsplatsen

Större begravningsplatser har som regel en orienteringskarta vid varje entré, medan de mindre på landsbygden endast har en (om ens det) och då ofta placerad vid en parkeringsplats.

På Pålsjö begravningsplats har man valt att placera planskisserna en bit innanför entrén i stället för i direkt anslutning (oftast precis utanför eller innanför mur, staket eller häck). Att informationstavlan/planskissen ligger en bit in, men i tydligt blickfång gör att man lockas in och fram till den. Man är inne och vill vidare. Vid Pålsjö begravningsplats har man, likt många andra större begravningsplatser, placerat en planskiss vid varje entré, men inga inne på själva området. Det gäller att memorera kartan, eller gå tillbaka till entrén om man tappar bort sig – vilket kan blir något av ett moment 22. Detta är något som således inte är specifikt för Pålsjö utan gäller för samtliga kartförsedda begravningsplatser.

I utkanten av Lund ligger en stor begravningsplats: Fredentorp. Storleken och karaktären gör att den huvudsakligen används som rekreationsområde. Det finns asfalterade bilvägar på området och flertalet parkeringsplatser inne på begravningsområdet. Informationstavla finns vid huvudentré samt vid en större parkering vid minneslunden mitt inne i begravningsplatsen. Här hade fler orienteringstavlor varit på sin plats, för även om huvudstråken är raka, parallella och överskådliga kan man ändå vilja veta om det finns mindre stigar/vägar att promenera på, var man är etc. Vidare finns det en anonym entré i form av en gångstig i de mer perifera delarna av begravningsplatsen. Här finns ingen informationstavla överhuvudtaget, inte ens information om att det är en begravningsplats man anträder. Man hittar ingen övrig information om begravningsplatsen (däremot om en rekonstruerad kyrkogrund, hämtad från de centrala delarna av Lund).

Information om platsen

Kulturminnesskyltar, som upplyser om att kyrkobyggnaden är kulturminnesmärkt och som kort tecknar den historiska tillblivelsen återfinns på kyrkogårdarna vid några av de äldsta kyrkorna. Att upplysa om att även kyrkogården är kulturminne verkar dock inte vara aktuellt. Endast två av de besökta har tillhandahållit information om platsen: Fjellie begravningsplats hade vid både den gamla och nya kyrkogården en kort men upplysande information om kyrkogården där man också fick med ordningsregler på ett naturligt sätt:

"Välkommen till kyrkogården.

Kyrkogården lämnar årsringar om bygdens historia bakåt genom seklen och gravvårdarna förmedlar denna lokala historia på ett tydligt sätt. Växter och träd är inte bara förankrade i myllan, de går också bakåt i tradition och lokal historia.

Vi strävar därför efter att du som besökare ska finna våra kyrkogårdar vackra, välskötta och rofyllda, likväl som att kontakterna med oss ska upplevas som positiva.

I församlingen finns fem kyrkogårdar Borgeby, Fjelie nya och gamla, Flädie samt kolerakyrkogården. På Borgeby finns även församlingens askgrav och minneslund.

Församlingen vill vara lättillgänglig och positiv, varför vi välkomnar hundar på våra kyrkogårdar bara de är kopplade. /.../

Om vi tänker på dessa små regler får vi alla en tilltalande kyrkogård som vi kan vara stolta över både som gravrättsinnehavare, besökare och församlingsbor.

Har du frågor, idéer, önskemål? Hör av er till församlingen [telefonnummer]" (Informationstavla, Fjelie nya & gamla begravningsplatser, Lund)

Här är det tydligt att man har förstått besökarens roll och intresse: man välkomnar, berättar om platsens värde i samhället, införlivar ordningsföreskrifter i "allas intresse" etc. Texten går att utveckla genom att exemplifiera de nämnda årsringarna med några konkreta exempel på begravningsplatsen. Synd att planskiss saknas och kanske framförallt en karta hur man hittar mellan de olika begravningsplatserna och fram för allt mellan de två som finns i det lilla samhället Fjelie, jag fick leta en stund innan jag hittade till den nya begravningsplatsen! Kolerakyrkogården blev jag nyfiken på, men var ligger den?

Även Pålsjö begravningsplats har en trevlig information vid sin huvudentré:

Pålsjö kyrkogård

Stadens utveckling under slutet av 1800-talet med åtföljande befolkningsökning medförde också, att begravningsplatserna blev otillräckliga.

Redan 1902 diskuterade kyrkostämman att anskaffa mark för en ny kyrkogård. År 1908 förvärvades delar av egendomen Pålsjö och 1911 skrevs köpekontrakt mellan Helsingborgs stad och Helsingborgs stads- och landsförsamlingar gällande ett område om 20 hektar kyrkogårdsmark beläget norr om dåvarande stadsbebyggelse.

Pålsjö kyrkogård planerades och byggdes under tiden före första världskriget närmare bestämt 1912–13 efter ritningar av dåvarande stadsträdgårdsmästare O. H. Landsberg i en för tiden typisk stil. Översiktsplanen för kyrkogården visar ett vägsystem av breda huvudvägar och sekundärvägar mellan häckinramade kvarter av olika storlek och form. Reaktionen mot en tidigare period av svåröverskådliga och stereotypa begravningsplatser är ovanligt starkt påtaglig på Pålsjö kyrkogård, som nästan kan sägas ha en idyllisk prägel med sina intima rumsbildningar och sin rikliga vegetation av både städsegröna och lövfällande arter.

Den 31 maj 1913 invigdes Pålsjö kyrkogård av kyrkoherde Claſes Elis Johansson.

Första gravplatsen uppläts den 15 juni 1913 och den 20 juli gravsattes Adolf Malms hustru på platsen, som än idag vårdas av familjen Malm.

Kapellet har ritats av arkitekt Alfred Hellerström i gotisk stil och konstnärerna Hugo Gehlin och Ragnhild Schlyter har gjort en del utsmyckningar i detsamma.

Kyrkogården har under årtiondenas lopp vuxit fram till en vacker grönskande anläggning, som nu gömmer åtskilliga av Helsingborgs invånare.

På kyrkogården finns moderna personal- och ekonomibyggnader samt serviceanläggningar och centralförråd för hela förvaltningsområdet.

Bild 13:
Informationsskylt vid
Pålsjö
begravningsplats i
Helsingborg.

Tyvärr sitter informationstexten lite undangömd i entréportalens valv. Det finns gott om plats på informationstavlan så varför inte komplettera med bilder och skisser samt dessutom skriva ett par rader om soldatgravarna från 2:a Världskriget?

På Assistens kirkegård i centrala Köpenhamn har man flertalet kända personer begravda. Något man skyltar på ett tydligt vis:

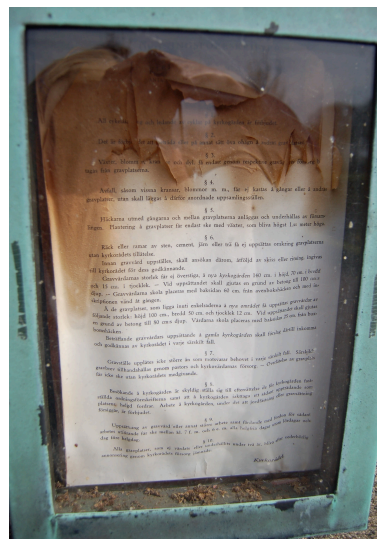

Bild 14: Orienteringstavla med historiska gravar utmärkta med olika färgkoder: orange för diktare, författare och filosofer, grön för musiker och kompositörer osv. Assistens kirkegård i Köpenhamn.

Övriga skyltar

Något som är slående är skyltar vid parkering som ofta är slitna och algbevuxna. Vid ett par av begravningsplatserna har det funnits gamla innehållslösa skyltar som ej monterats ned. Ordningsreglerna på Fjellie nya (sic!) begravningsplats har suttit så länge att de faktiskt är kulturminnesmärkta – de kom dit före utgången av 1939

Bild 15: Ordningsföreskrifter daterade 1930-tal. Ären har satt sina spår, men fortfarande upplyser arket bl.a. om "§4 Avfall, såsom vissna kransar, blommor m. m., får ej kastas å andra gravar eller å andras gravplatser, utan skall läggas å därför anordnade uppsamlingsställen." Fjellie nya begravningsplats

Ett exempel på skyltning som inte har med orientering, ordningsregler eller kulturminne att göra är den om gravutställningen som återfinns på Pålsjö begravningsplats i Helsingborg

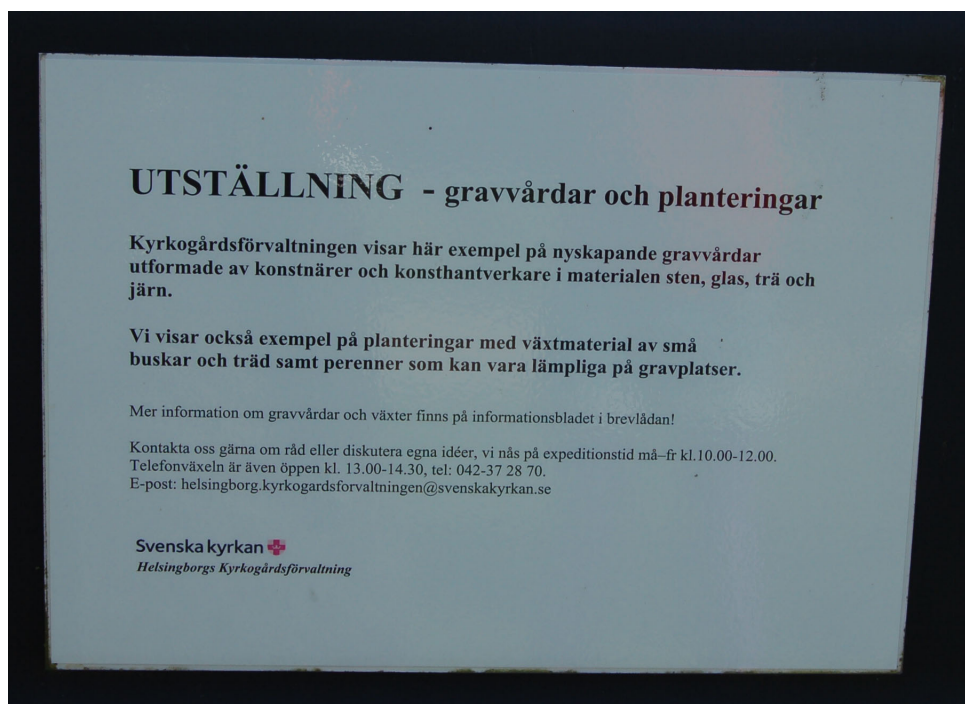

Bild 16: Gravutställning. Skylt vid Pålsjö begravningsplats, Helsingborg, texten är kort informativ och tydlig.

Bild 17: Halka
Kanske inte så lyckat...

Bild 18...men uttryckt likt nedersta punkten på denna skylt blir det bättre.

Skyltning

Skyltar är en färskvara som behöver uppdateras och de måste dessutom underhållas:

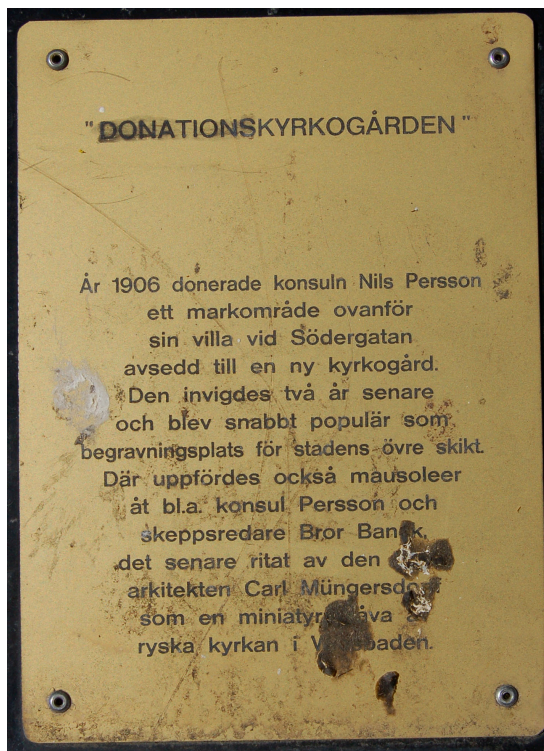

Bild 19: Informationsskyltar av alla slag bör hållas i ett snyggt skick för att besökaren ska känna att "här betar vi oss snyggt". Ordningsregler täckta med smuts, alger och fågelskit är inte bara svårlästa de är dessutom auktoritetsbefriader.

tvättas rena vid behov, hållas fria från klotter och annan skadegörelse. Skyltar, dess placering, underhåll och innehåll ska ingå i skötselplanen för begravningsplatsen.

I de fall begravningsplatserna ligger i anslutning till en kyrka uppstår en informations- och intressekonflikt. Kyrkan och dess många olika aktiviteter behöver sin skyltplats och det är på många sätt naturligt att denna information finns vid ingången till kyrkan – som ju inleds vid kyrkogårdens entré. Kanske borde kyrkogårdsförvaltning, begravningsplatsen och det som rör allt utanför kyrkobyggnaden ha en egen skylt eller informationstavla i dessa fall. Både för att klargöra att det är två olika kulturminnen och två olika verksamheter.

Sammanfattningsvis ser det väldigt olikt ut på skånska begravningsplatser – inte bara rent arkitektoniskt utan även informationsmässigt. Majoriteten av begravningsplatserna har åtminstone planskisser vid någon av sina entréer. Kontaktinformation finns endast vid ett fåtal. Information kring platsens kulturhistoriska värde eller andra liknande fakta fanns endast i två fall. Karta över begravningsplatsens placering i ett större geografiskt sammanhang (gäller främst landsbygd) fanns inte på någon av de besökta platserna. Ej heller olika begravningsplatser inbördes geografiska placering i de fall de ligger "spridda" (exempelvis S:t Pauli i Malmö, Fjellie nya och gamla). Ingen av de besökta begravningsplatserna har därför lyckas föra samman de tre centrala kategorierna *planskiss, kulturhistoria/platsinformation och kontaktinformation*". Sällan är man "välkommen", däremot förväntas man vara ordningsam.

När det gäller den fjärde kategorin, *tillgänglighetsanpassning*, är det endast S:t Pauli som lyckats placera delar av sin information på ett sådant sätt att t.ex. rullstolsburna kan ta del av den. Blindskrift förekommer överhuvudtaget ej.

Bild 20: Inte särskilt lyckat att låta planskissen döljas av annan information. Norra begravningsplatsen i Lund.

Diskussion

Resultatdiskussion

Informationsskyltarna vid skånska begravningsplatser har visat sig vara av skiftande karaktär, gemensamt för dem alla är att de skulle behöva utvecklas och uppdateras. Nedan kommer jag behandla några av de omständigheter som uppenbarat sig och som jag funnit utmärkande för studiens fokusområden.

De inventerade kategorierna *planskiss*, *kontakt/öppettider*, *kulturarvsinformation* och *tillgänglighetsanpassat* (VAD) har placerats in i de från Naturvårdsverket sprungna variablerna *hitta där*, *förstå områdets värden*, *uppleva området* och med det i denna uppsats framarbetade tillägget *kontakta* (VARFÖR). På så sätt har det blivit tydligt på vilket sätt kategorierna samspelar och skapar ett meningsfullt sammanhang: I det metodologiska pendlandet mellan kvalitativ data och korrigerad hypotes har således fyra för begravningsplatser specifika variabler successivt arbetats fram och som alltså slutligen alltså bäst sammanfattas i Naturvårdsverkets indelning i **1. Känna till, 2. Hitta dit, 3. Hitta där, 4. Förstå områdets värden, 5. Uppleva området** och tillägget **6. Kontakta**. Man kan konstatera att punkterna ett och två förvisso är intressanta och relevanta men att de ej har varit ämne för denna studie. Däremot är punkterna 3-6 i högsta grad varit involverade.

Hitta där är den punkt som informationstavlorna i högsta grad lyckas uppfylla, dock ej på ett nöjsamt vis då endast sju av de 23 studerade begravningsplatserna anses ha planskisser som är lämpligt utformade.

Punkt fyra, *förstå områdets värde*, har man endast lyckats förmedla på tre platser. Även dessa med brister. Således faller även punkten fem: *uppleva området* då besökaren inte ges den information som efterlyses i punkterna ovan. Den sjätte punkten, som rör kontaktuppgifter, lyckas endast drygt hälften av begravningsplatserna uppfylla.

Att skylta kulturminne i allmänhet och det gröna kulturarvet i synnerhet är något som kan utvecklas. Det gröna kulturarvet på svenska kyrkogårdar bör skyltas så att arkitektoniska lösningar, materialval och växter uppmärksammas. Om man på platsen tecknar kyrkogårdens tillblivelse i stora drag får den intresserade en möjlighet att på ett enkelt sätt förstå *vad* och *varför* (Jmf Lundin 2003). Inte många känner till att även gröna miljöer kan kulturminnesmärkas. Vill man förändra synen på vår gröna utemiljö i stort, och i framtiden kunna underlätta införlivandet av att nya miljöer blir kulturminnesmärkta, är skyltning av befintliga kulturarv ett gott steg på vägen.

För att både VAD och VARFÖR således ska fungera och interagera med besökarna måste skyltar hållas i ett sådant skick att de är funktionella. Detta kan röra att hålla skyltar hela, rena och uppdaterade.

Begravningsplatsens storlek ger upphov till olika skyltningsbehov. En stor parkliknande begravningsplats som ej är överskådlig ställer större krav på skyltning. Likaså kan placering i stad eller på landsbygd ge upphov till olika behov. Besöksfrekvens och besöksanledning är en annan orsak till varierande skyltutformning: Storstadsbegravningsplatser med central placering, som t.ex S:t Pauli i Malmö används i större utsträckning som genomfart och rekreation än en liten landsortskyrkogård, t.ex. Hosterup. Men jag menar ändå att behovet av navigations- och kulturminnesskyltning föreligger på samtliga begravningsplatser oavsett geografisk placering. Ett argument som ofta hörs är att man på landsbygden "ändå hittar där"; den lilla bykyrkogården hittar alla i byn både till och på. Planskisser är dock sällan till för dem som hittar... Vidare kan det finnas annat upplysningsbehov kring begravningsplatsen i byn, hur väl de boende än hittar där. Kan man inte kommunicera med brukaren har man också på många sätt misslyckats med sitt gröna arbete. Att se till att informationstavlor och skyltning är tydlig, ändamålsenlig samt tillgänglighetsanpassad kan tyckas vara en självklarhet. Att det finns orienteringstavlor som är lättillgängliga och lättbegripliga borde dessutom öka på trygghetskänslan för besökaren.

Det finns en konflikt i vilken höjd information placeras på: att ha information så att en "genomsnittsvuxen" kan läsa i någorlunda bekväm höjd kan utesluta tillgänglighet för rullstolsburna och barn. Å andra sidan är det få vuxna som vill böja sig ner för att läsa på en skylt lågt ner. En lösning kan vara att ha information tillgänglig i form av en app, sms-tjänst eller en gammal hederlig broschyr. På det viset är informationen tillgänglig för alla och man kan dessutom bära den med sig hela vägen! Att åtminstone någon planskiss på begravningsplatsen är placerad på lägre höjd kan dock tyckas rimligt.

De utseende svenska kyrkogårdar och begravningsplatser har idag är som tidigare nämnts inte mer än 100-200 år gammalt. Det finns en stark koppling mellan begravningsplatsers utveckling och den utveckling som sker av park- och trädgårdsidealerna. Då trädgårdar från tidigt 1800-tal som regel omgestaltas genom åren och fått en ny form har de flesta "tidstypiska" trädgårdar försvunnit. Däremot finns äldre trädgårdsideal ofta bevarade på begravningsplatserna varför dessa utgör en viktig historisk källa.

De fem faktorer som Kjell Lundquist (1992) tar upp som huvudsakliga påverkansfaktorer för begravningsplatsernas utveckling: *Hälso- och hygienaspekter (sundhet)*, *Park- och trädgårdsideal (arkitektur)*, *Kyrkans liv och lära (teologi)*, *Myndighetsförordningar (funktionalitet)* och *Lokala traditioner (ekonomi)* är också de fem som utgör grunden till det gröna kulturarvet. Dessa fem faktorer kan således sägas ha format det gröna kulturarv våra svenska begravningsplatser och kyrkogårdar utgör.

Det är framförallt 17- och 1800-talen som kom att sätta sin prägel på de tidigaste svenska kyrkogårdarna (så som vi är vana att se dem idag), men det är inte bara dessa första och äldsta kyrkogårdar som är kulturhistoriskt intressanta. Även senare ideal inom växtkomposition och gestaltning går att läsa av. Modernismens intåg i Sverige är

ett sådant tydligt exempel som avspeglar sig även i utformning av gravvårdar. Moderna tekniker, strömningar i samhället – det mesta sätter sina spår på begravningsplatsen. Kremering ger urngravar, krav på tillgänglighetsanpassning ger omgestaltning av bl.a. smyckningsplatser.

På detta vis utgör våra kyrkogårdar och begravningsplatser ett stycke kulturhistoria med avspeglingar från olika tidsepoker och ideal. Sannolikt kommer denna levande gröna historiebok även fortsätta göra avtryck i framtiden. Med rätt "nycklar", dvs. information, ges begravningsplatsens besökaren möjlighet att läsa av dessa spår och sätta in dem i ett sammanhang. Ett sammanhang som kan skapa mening och förståelse för samtiden.

Kyrkobyggnaden som kulturminne och kyrkans aktiviteter tar fokus från begravningsplatsen och dess värden inom kulturhistoria samt som rekreations- och mötesplats. Jag menar inte att kyrkans del ska tonas ned utan att det ska vara en balans de två delarna emellan. Då krävs det en ordentlig översyn av begravningsplatsernas informationsskyltning. Svenska kyrkan som organisation skulle ha mycket att vinna på att ta ett helhetsgrepp när det gäller skyltning av begravningsplatser. Att öppna upp, visa upp, berätta en historia och visa sin öppenhet för alla i samhället är något väsentligt.

Parkeringsplatsen är också en yta som delas av såväl kyrkobesökaren och begravningsplatsbesökaren, likväl är det som regel kyrkobesökaren man riktar sig till i förbuds föreskrifter rörande p-platser. Ska man dra det till sin yttersta spets får man i vissa fall ej parkera invid kyrkogården i de fall man endast ska besöka en gravvård – "parkering endast för kyrkobesökare". Ett förbud jag konsekvent brutit mot vid mina besök på begravningsplatser (för var ska jag annars parkera?). I de fall det rör sig om en begravningsplats utan kyrkorum föreligger inte denna konflikt i delat skyltutrymme.

Att skylta förbud och ordningsregler är ett nödvändigt ont som går att formulera på olika sätt. Hur besökaren bemöts är viktigt. Vidare är det av stor vikt att både hålla skyltar rena och uppdaterade.

Digital skyltning tror jag skulle kunna berika många av landets begravningsplatser. Teknik för digital skyltning är långt utvecklad, bl.a. inom reklam och kollektivtrafik. Detta skulle ge Kyrkogårdsförvaltningarna möjlighet att snabbt uppdatera information och "flasha" aktuella attraktioner såsom "se den magnifika magnolian som står i blom, väster om minneslunden".

Bild 21: På Östra kyrkogården i Göteborg har man digitala informationstavlor. Foto: Angela Sandell, bilden är publicerad med fotografens tillstånd.

Inte bara kulturminne utan skyltning i stort har varit utgångspunkt i denna studie. Landskapsingenjörens utbildning och yrkesroll inbegriper huvudsakligen det praktiska, som i informationssammanhang bl.a. skulle

inbegripa skötselplan, montering, placering, och framtagande av planskisser (digitala ritningar). Men även trädgårdshistoria och "det gröna kulturarvet" är en del av landskapsingenjörens fält. Att kombinera dessa två delar, det praktiska och det teoretiska, gör landskapsingenjören unik i sitt yrkeskunnande. Jag skulle här vilja återknyta till Sundin och hans diskursanalytiska indelning av natursynen i Sverige med en miljö- och en kulturantikvarisk diskurs. Det är då uppenbart att det är miljödiskursen som styr skötselarbetet och därmed hur man skyltar och vad man väljer att informera om.³ Detta i kombination med att man inom Svenska kyrkan fokuserar det heliga rummet (kyrkan). Något som går att spåra historiskt då kyrkobyggnaden var central (ensamt majestät) fram till början av 1800-talet då man så smått även tilldelade kyrkogården ett estetiskt och religiöst värde i och med det att man började begrava maktens män och vanligt folk i jorden/marken utanför kyrkobyggnaderna.

Metoddiskussion

All historieforskning utgår med nödvändighet från nuet. Det gäller även när kyrkogårdshistoria och begravningsplatserns historia ska dokumenteras. Informationskällor i form av skyltar har därtill också en historia – få av de studerade platserna var "nyskyltade".

Det förflutna granskas med dagens kulturella filter. Detta problem avser inte bara forskaren utan även de källor som framställningen vilar på. Data filtreras genom att den tillrättaläggs och sorteras. I huvudsak träder denna filtermekanism i funktion när historisk data ska återberättas av någon som inte direkt varit en del av den process som ska återberättas. Detta fenomen kan benämnas *distansproblemet*.

³ Kanske är det till och med så att denna miljödiskurs genomsyrar hela Landskapsingenjörsutbildningen så att kulturhistoriska värden, som tillhör den kulturantikvariska diskursen, hamnar i skymundan. Förvisso finns det en kurs i Trädgårdshistoria som utgör 6 hp av 180 hp totalt.

Men även när man själv är deltagare i en verksamhet uppstår metodproblem. Man färgas och påverkas av verksamheten. Således är jag ett subjekt i en utbildning som är "intressant" i den studerade verksamheten; kyrkogårdar och begravningsplatser. Detta skulle kunna bestämmas som ett *närhetsproblem*. Det är med andra ord svårt att som subjekt inta en objektiv position. Därtill är olika begravningsplatser nära länkade till människans existentiella frågor.

Förslag till framtida forskning

Det finns mycket att gå vidare med inom området skyltning av gröna kulturarv i allmänhet och begravningsplatser i synnerhet – både i teori och i praktik. Planskissers utformning som informationsförmedlare, dvs färg, form, symboler m.m, i förhållande till en tillgänglighetsaspekt där en person med nedsatt synförmåga ska kunna urskilja kontraster är i sig ett ämne för vidare undersökning. Liksom hur man på ett enkelt och överskådligt sätt kommunicerar exempelvis det gröna kulturarvet. Vidare kunde brukarnas önskemål vara ett intressant fokusområde – vad vill besökaren veta, vad saknas osv?

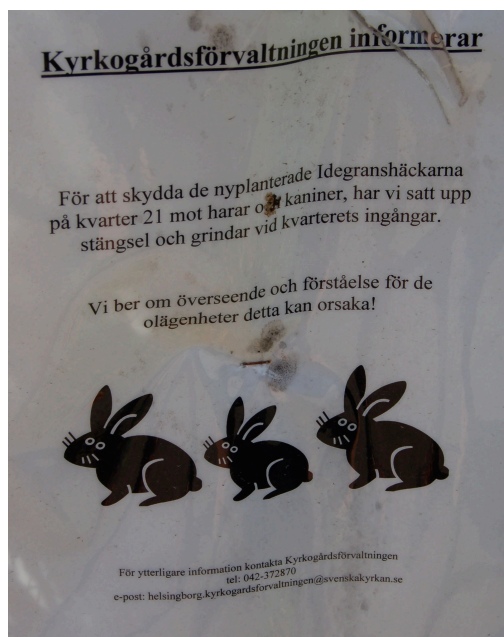

Bild 22: Kanininformation

Källor och litteratur

Asplund, Johan (1991): *Essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Bokförlaget Korpen, Göteborg

Bergström, Bo (2001): *Effektiv visuell kommunikation*, Carlsson Bokförlag, Borås

Bringeus, Nils-Arvid (1953): Benhus i Lunds stift, i *Rig* nr 3 1953.

Bucht, Eivor (red) (1992): *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Movium/SLU, Alnarp

Glaser, Barney G & Strauss, Anslem L (1967): *The Discovery of Grounded Theory – Strategies for qualitative research*, Aldine de Gruyter, New York

Hammar skiöld, Hans et al (2001): *Minnets stigar. En resa bland svenska kyrkogårdar*. Max Ström bokförlag, Värnamo

Höök Patriksson, Kristina (red) (1998): *Skötselhandbok för gårdens natur- och kulturvärden*. Jordbruksverket, Jönköping

Klintborg, Åsa (1992): Åtta kyrkogårdar, i Bucht, Eivor (Red): *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Movium/SLU, Alnarp

Klintborg Ahlklo, Åsa (2001): *Mellan trädkrans och minneslund. Svensk kyrkogårdsarkitektur i utveckling 1940-1990*. Stad och land nr 167. Movium, SLU, Alnarp.

Kulturminneslagen, SFS (1988): http://www.riksdagen.se/sv/Dokument-Lagar/Lagar/Svenskforfattningssamling/Lag-1988950-om-kulturminnen_sfs-1988-950/ (omarbetad 2002) 2012-05-07

Lundin, Jonas (2003): *Att Skylta Skyddad Natur – en vägledning om skyltar, foldrar, vägvisning, gränsmarkering och Internet*. Naturvårdsverket, Stockholm

Lundquist, Kjell (1992): Från beteshage till trädgård, kyrkogårdens historia, i Bucht, Eivor (Red): *Kyrkogårdens gröna kulturarv*. Movium/SLU, Alnarp

Gröna fakta (2005): *Gröna fakta* nr 5 2005, Movium, SLU, Alnarp

Regionmuseet (2012): <http://www.regionmuseet.m.se/rapporter.htm> 2012-05-05

Riksantikvarieämbetet (2005): *Kulturarv ger livskraft. Hållbar utveckling ur humanistiskt och historiskt perspektiv. Fördjupad omvärldsanalys för kulturmiljöområdet*. Riksantikvarieämbetet, Stockholm.

Sandell, Angela (2009): *Kyrkogården - en plats för de levande*. Självständigt arbete 10hp, LTJ-fakultet, SLU, Alnarp

Sandell, Angela (2010): *Kundens användning och framtida önskemål på begravningsplatsen*. Självständigt arbete 15hp, LTJ-fakultet, SLU, Alnarp

Sjöberg, Maria (2012): Kritiska tankar om historia, Studentlitteratur, Lund

Stattin, Jochum (1992): *Näcken. Spelman eller gränsvakt?* Carlssons bokförlag, Malmö

Sundin, Bo (2001): *Landskapet som arena: vetenskapen, institutionerna och miljön, 1800-2000*. Umeå universitet: Institutionen för historiska studier, Umeå

Svenska kyrkans arbetsgivarorganisation (2012):

<http://www.svenskakyrkan.se/default.aspx?di=731277> 2012-05-02

Sörensen, Ann-Britt (2006): Kyrkogårdar – ett grönt kulturarv. I Åkesson, Lynn (red) (2006): *Inför döden*. Edition Andersson AB, Höganäs

Westerdahl, Maria (1996): *Den svenska skogskyrkogården: en bild från norr till söder*. Stad & land, SLU, Alnarp

www.nycgovparks.org: City of New York, Parks and Recreation 2012-05-20

www.skogskyrkogarden.se/varldsarv/ 2012-05-07

Bild 23: Författare och fotograf

Besökta begravningsplatser, detaljredovisning

	Begravningsplats	Planskiss	Kontaktuppg/ öppettider	Kulturavs- information	Tillgänglighets- anpassat
1	Dalby kyrka, tvådelad begravningsplats i mindre samhälle	is	?	is	nej
2	Norra Nöbbelöv, liten bykyrka i gränsland mellan Lunds villakvarter och landsbygd.	if	is	lf: slaget vid Lund	nej
3	Lunds Norra kyrkogård, stor begravningsplats i utkanten av centrala Lund	if	if	is	nej
4	Burlöv gamla kyrkogård, liten "bykyrkogård" i lantlig miljö nära E6:an och E22:an	is	is	Is (if:k:a)	nej
5	S:t Pauli Norra Större begravningsplats som ligger i anslutning till S:t Pauli Mellersta, i Malmös centrala stadskvarter	if	if	is	Ja: Låg skylt
6	S:t Pauli Mellersta, ligger bredvid S:t Pauli norra, centrala Malmö.	if	if	is	Ja: Låg skylt
7	Östra kyrkogården, Malmö, större begravningsplats	if	if/is	is	Ja: Låg skylt
8	Bunkeflo, kyrkogård, landsbygd i närheten av handelsområdet Svågetorp, Malmö	if*	if/is	is	nej
9	Västra Klagstorp, söder om Malmö, landsbygd.	if*	if/is	is	nej
10	Vallkärra liten bykyrka utanför Lunds tätort	if	is	is	nej
11	Stångby kyrkby, liten bykyrka utanför Lunds tätort	if	is	is	nej
12	Fredtorps begravningsfält nordvästra Lund.	if	if/is	Is (if:Kyrko-Ruin)	
13	Saxtorps kyrka, landsbygd	is	is	is	nej
14	Västra Karaby utanför Dösjebro, landsbygd	is	is	is	nej

	Begravningsplats	Planskiss	Kontaktuppg/ öppettider	Kulturavs- information	Tillgänglighets- anpassat
15	Hofferup, landsbygd	is	is	is	nej
16	Fjelie gamla utanför Lund	Is	If	If: kort om ”årsringar”	Nej
17	Fjelie nya utanför Lund,	Is	If	If: -”-	nej
18	Pålsjö begravningsplats, Helsingborg, större anläggning.	if	if	is	nej
19	Pålsjö västra begravningsplats, större anläggning med krematorium. Ligger intill Pålsjö begravningsplats.	if	if	If: om begrpl. tillblivelse	nej
20	Helsingborgs nya begravningsplats, utgör en av tre som ligger i ett stråk. Överst av de tre, nära Helsingborgs lasarett	if	if	is	nej
21	Donationskyrkogården, Helsingborg, den mittersta av de tre, ligger i anslutning till landborgen just ovan Gamla kyrkogården.	if	if	If: om donator	nej
22	Gamla kyrkogården, Helsingborg, parklik begravningsplats med central placering. Ligger tillsammans med Donationskyrkogården och Nya begravningsplatsen i rad.	is	is	is	nej
23	Klosterkyrkan	if	?	?	?

Förklaring: **if:** Information finns, **vif:** Viss information finns och **is:** Information saknas

”?” indikerar att informationen ej har samlats in vid besökstillfälle och/eller ej går att utläsa från fotografierna (jmf metodavsnittet: pendling mellan korrigeringar av ”upptäckten” sker från informationsdata till slutsatser och tvärtom, därför saknas data på några av de först besökta begravningsplatserna).

* Planskiss i så dåligt skick att den ej fyller sin funktion